

РЕАЛІЗАЦІЯ ДУХОВНО-ОСОБИСТІСНОГО ПІДХОДУ

В СИСТЕМІ НЕПЕРЕРВНОЇ ОСВІТИ

Висвітлюється сутність духовно-особистісного підходу в системі неперервної освіти, розглядаються його основоположні принципи та умови реалізації. Аналізуються результати впровадження авторського психолого-педагогічного супроводу духовного розвитку дітей і молоді.

Раскрывается сущность духовно-личностного подхода в системе непрерывного образования, рассматриваются его основоположные принципы и условия реализации. Анализируются результаты апробации авторского психолого-педагогического сопровождения духовного развития детей и молодёжи.

Проблеми неперервності освіти протягом життя людини незмінно перебувають в центрі уваги сучасних дослідників, зокрема, І.А.Зязюна, Н.Г.Ничкало, О.М.Отіч, В.В.Рибалки, С.О.Сисоєвої, Л.Є.Сігаєвої, М.М.Солдатенка та ін. Зокрема, Н.Г.Ничкало відмічає, що поняття «неперервна освіта» знаходить відображення у багатьох термінах, наприклад: «пожиттєва освіта» (life-long education), «перманентна освіта» (permanent education), «освіта дорослих» (adult education), «подальша освіта» (further education), «освіта, що продовжується» (continuing education, continuous education) та ін. [8, с.17]. Освіта є важливим чинником особистісного зростання, самовдосконалення, соціальної адаптації та духовного розвитку особистості.

Вочевидь, неперервність освіти забезпечується не тільки зовнішніми організаційно-методичними умовами, але й узгодженістю її змісту, підпорядкованістю його найвищим духовним надбанням людства – ідеям Краси, Добра та Істини. Успішність освітнього процесу має позначатися не тільки на успішності навчання учня, студента, дорослої людини, але й на успішності духовного розвитку особистості.

Аналіз та узагальнення існуючих визначень духовного розвитку показали, що цей процес пов'язаний з самовдосконаленням особистості, ототожненням зі структурою “Я” (Р.Алперт), розширенням свідомості, трансцендуванням колишніх обмежень часу і простору (С.Гроф), формуванням мужності, співчуття, радості, ясності розуму, мудрості (Ган Ф. де Віт), сенсом життя людини та відповідним йому ідеальним духовним образом “Я” (І.Д.Бех), пошуком нових смислів, які перетворюють систему ставлень людини до себе та до світу (Т.І.Пашукова), гармонізацією психічної сфери, подоланням відчуження від природи, соціуму, самого себе через усвідомлення їх єдності (Ж.М. Юзвак) [1], [2], [7], [12].

За прийнятим нами визначенням духовний розвиток є процесом свідомого самовдосконалення особистості, що спрямовує людину на підпорядкування свого природного та соціального “Я” вищим ідеалам, цінностям і смислам у руслі Краси, Добра та Істини, гармонізацію поведінки та способу життя, збагачення духовних надбань людства результатами власної діяльності.

Відомі науково-психологічні підходи не описують повною мірою феноменів духовного розвитку особистості. Характерною ознакою розробленого нами духовно-особистісного підходу є те, що філософські погляди на духовність інтегруються з психологічними уявленнями про особистість, її структуру та внутрішні процеси. Духовно-особистісний підхід доцільно розглядати як сукупність концептуальних уявлень, моделей, принципів і методів, що сприяють більш об'єктивному розумінню

особистості у процесі духовного зростання та забезпеченню в системі національної освіти психолого-педагогічних умов, сприятливих для духовного розвитку дітей і молоді. Провідними принципами духовно-особистісного підходу визначено принцип духовно-особистісної інтеграції; принцип ієрархічності та принцип ціннісно-сміслової детермінації.

У відповідності до принципу духовно-особистісної інтеграції, духовна, соціальна та біологічна природа людини складають цілісну систему, центром інтеграції якої виступає особистість з притаманними їй структурою, функціями та процесами. Перебуваючи у постійному енергетично-інформаційному обміні з цілісним зовнішнім світом, людина перетворює матеріальні форми енергії у більш досконалі, духовні форми, одухотворяючи саму себе та навколишній світ.

У відповідності з принципом ієрархічності, духовна сфера людини є найбільш складним особистісним утворенням по відношенню до психофізіології, емоційно-почуттєвої та інтелектуальної сфер. У процесі духовного розвитку вибудовується “Я-концепція” особистості, упорядковуються мотиви, мислення спрямовується на розв’язання найважливіших проблем буття, досягається гармонійне співвідношення фізичної, емоційно-почуттєвої та інтелектуальної сфер.

Згідно з принципом ціннісно-смілової детермінації психологічний зміст ідеалів, цінностей і смислів скеровує особистісні функції та процеси, надає їм узгодженості, детермінує особистісно-духовну спрямованість. Невпорядкованість або втрата духовних цінностей і смислів позбавляє людське життя сенсу, зводячи до природного рівня; ціннісно-смілова саморегуляція виступає основою для вольової та емоційної саморегуляції особистості. Поведінка, вчинки та взаємодія дітей і молоді мають вивчатися у безпосередньому зв’язку з їх ціннісно-сміловою детермінацією.

Структурно-компонентне навантаження духовно-особистісного підходу базується на концептуальній парадигмі (як сукупності наукових

уявлень про процес духовного розвитку особистості, його психологічні закономірності та механізми); на методологічних засадах (принципах духовно-особистісного підходу та методичному інструментарії, спрямованому на психодіагностичне дослідження процесу духовного розвитку дітей і молоді); на методичних основах (принципах методичної організації, змісту і методах духовно спрямованого навчально-виховного процесу).

Реалізація духовно-особистісного підходу в системі неперервної освіти вимагає забезпечення певних психолого-педагогічних умов. Аналіз психолого-педагогічних поглядів на проблему духовного розвитку молоді (зокрема, праці Р.Штайнера, М.Монтесорі, В.Зеньковського) свідчить, що введення окремих спецкурсів у програму навчання дітей не може забезпечити необхідний психологічний ефект у формуванні духовного світу молоді [4], [5].

Необхідним є комплексний, системний підхід, який би забезпечував створення у навчальних закладах особливої духовної атмосфери. Розроблений в ході дослідження психолого-педагогічний супровід духовного розвитку дітей і молоді базується на природних психологічних потребах, закономірностях і механізмах духовного розвитку особистості, враховує фактори, які впливають на духовне становлення молоді і поєднує у собі сучасні засоби, спрямовані на активізацію та підтримку духовного зростання молоді. До його загальних характеристик слід віднести духовну та соціальну спрямованість; неперервність; наступність; особистісну орієнтованість; врахування вікових потреб розвитку особистості.

Реалізація розробленого супроводу на практиці дозволяє активізувати процес духовного розвитку молоді у навчальному закладі за трирівневою моделлю. На першому рівні відбувається оволодіння учнями певною системою знань і цінностей. Це досягається через використання духовно орієнтованих спецкурсів, знайомство з видатними особистостями, які змогли реалізувати свій духовний потенціал на користь людям. Другий рівень

забезпечує формування духовних якостей особистості (любов до ближніх, потяг до мудрості, прагнення до самовдосконалення тощо). Формування цих якостей може відбуватися з використанням психологічних тренінгів, рольових ігор та спеціально розроблених методик. Третій рівень моделі включає до свого складу психолого-педагогічні заходи, що забезпечують духовну самореалізацію молоді і сприяють зростанню творчої та соціальної активності учнів і студентів. Забезпечення цілісності процесу духовного розвитку учнівської молоді вимагає реалізації моделі на практиці в усіх освітніх ланках: закладах дошкільного виховання, загальноосвітніх школах, закладах позашкільної освіти та внз.

Реалізація принципу неперервності у забезпеченні психолого-педагогічних умов духовного розвитку учнівської молоді вимагає врахування періоду раннього дитинства як основи для примноження подальших духовних надбань особистості. Зважаючи на це, розроблено психологічні поради, призначені для батьків, вихователів, вчителів і психологів, щодо забезпечення сприятливих сімейних умов для духовного розвитку дитини. Поради розподілені для дітей за віковими ознаками відповідно до розробленої періодизації духовного розвитку особистості.

Для забезпечення духовного становлення дитини віком 4-6 років в умовах дошкільного навчального закладу розроблено тематичний план та програму занять за назвою "Запроси друзів" (спільно з Л.В.Помиткіною). У ході занять діти "запрошують" у свій внутрішній світ друзів - найкращі духовні якості, які допомагають людині у житті. Ці друзі приходять до них з духовно спрямованих казок, оповідань, відомих мультфільмів, що тематично підібрані до кожного заняття. Казка в даному разі виступає засобом пізнання дитиною як навколишнього, так і свого внутрішнього світу. Бажаючи бути схожою на казкового героя, дитина наслідує його поведінку, засоби спілкування, що забезпечує необхідний психологічний ефект ідентифікації. Крім казкових героїв, дітей відвідують діячі науки, мистецтва, культури, професіонали різних галузей, які можуть поділитися з дітьми власними

духовними надбаннями, спрямувати на духовний шлях. У ході занять використовуються елементи театральної педагогіки, психогімнастики, духовно орієнтовані ігри, малювання, ліплення, аплікація, співи. Впровадження програми занять сприяло значному покращенню психологічної атмосфери у дитячих колективах, об'єднаності батьків і вихователів у спільній справі формування духовного світу дитини.

Для знайомства учнів 1-4 класів із власним духовним світом та гармонізації особистісного розвитку школярів до складу системи психолого-педагогічного забезпечення включено спецкурс "Гармонія". В ході оволодіння навчальним матеріалом учні свідомо і послідовно оволодівають 5 ступенями любові: любов до себе, прийняття своєї індивідуальності, неповторності; любов до батьків, рідних; любов до народу, рідного краю, держави; любов до людства; любов до Природи, Буття, всіх живих істот. Такий підхід дозволяє активізувати психологічні механізми ідентифікації та децентрації. Кращі надбання світової науки, релігії, мистецтва та філософії наповнюють дитячу душу творчим натхненням, збагачують психологічними знаннями, моральними та етичними принципами співіснування людства. Апробація спецкурсу підтвердила його ефективність. Знайомство з власними психологічними особливостями активізує процеси самопізнання та самовдосконалення учнів, сприяє згуртованості класу.

Залучення учнів 5-7 класів до скарбниці духовних надбань людства відбувалося з використанням спецкурсу "12 шляхів духовності". Для формування у школярів духовних ідеалів використовується механізм інтересу, ідентифікації себе з визначними постатями людей, які досягли високого рівня духовного розвитку (Орфей, Будда, Мойсей, Мати Тереза та ін.). Ототожнення з героїчними особистостями – носіями високого духовного потенціалу сприяло становленню духовної ідентифікації, зростанню емпатії. Ознайомлення з духовними вченнями, заповідями та настановами видатних

духовних лідерів сприяє формуванню потреби у самовдосконаленні, власній життєтворчості.

Вікові потреби особистісного розвитку учнів 8-9 класів спонукають молодь до психологічного розуміння, усвідомлення власного “Я”, порівняння своїх досягнень із досягненнями інших. Мрії про майбутню професійну діяльність активізують рефлексію учнів, пробуджують в уяві молоді перспективи дорослого життя. Зважаючи на це, розроблено та апробовано методику проведення школярами творчих авторських уроків, яка призначена для розвитку рефлексії, духовно-соціальної спрямованості учнів, їх професійних інтересів та емпатії.

В основі запропонованої методики покладено принципи пізнавальної діяльності та творчої активності особистості, що сприяє розвитку професійних орієнтацій старшокласників. Згідно з методикою, кожен учень протягом року обирає для себе ідеал - приклад творчої самореалізації, готує міні-урок для однокласників та проводить його за спеціальним алгоритмом.

Професійна спрямованість учнів визначалася за методикою Е.О.Климова. У процесі професійного самовизначення, вибору теми авторського уроку та його безпосередньої підготовки учні консультувалися з психологом і бібліотекарем школи. Для допомоги у професійному самовизначенні школярів протягом року на заняття запрошувалися їх батьки та батьки учнів інших класів, які є представниками різних професійних напрямів. Вони розповідали про специфіку своєї праці, вимоги до професії, давали поради учням, які зацікавилися цим напрямом професійної діяльності. Така спільна навчальна діяльність сприяла розвитку емпатії, зміцненню порозуміння, єдності між поколіннями.

У старшому підлітковому віці процес духовного розвитку набуває все більш стійких ознак саморозвитку. Учні 10-11 класів, а також студенти глибше усвідомлюють відповідальність за власні дії і шукають тих знань, які дійсно будуть корисними у самотійному житті, замислюються над

особистісними якостями, які є необхідними в сучасному світі. Зважаючи на це, до складу психолого-педагогічного супроводу духовного зростання молоді включено спецкурс “Життєвий вибір” для старшокласників і студентів. У ході занять актуалізується відповідальність молоді за прийняття правильних рішень, здійснення життєвих виборів: вибору друзів, професії, вибору між творчістю та споживацтвом, духовністю та егоїзмом тощо. Здійснення вибору вимагає розвиненої психологічної рефлексії, емпатії, усвідомлення власних намірів і життєвої мети. Прагнення до здійснення правильних життєвих виборів становить основу і мотив оволодіння психологічними знаннями. Вивчення кожної окремої теми в ході занять завершується закріпленням результатів у практичних діях: спостереженнях, соціологічних дослідженнях, опитуваннях однолітків, інтерв’юванні батьків.

Духовна потреба у єдності спрямовує молодь у площину соціальних стосунків, соціальної діяльності. Тому важливою умовою духовного зростання учнівської молоді є залучення до розв’язання проблем сучасного соціального життя, до суспільно корисної діяльності. Це, в свою чергу, вимагає розробки й запровадження спеціальних творчих особистісних проектів духовного спрямування. Розробка проектів здійснюється за участю самих учнів із врахуванням їх бажань, інтересів та духовних потреб, що дозволяло з відносно пасивного спостерігача, споживача наданої інформації та чужого досвіду перетворити учня на соціально активну творчу особистість, яка прагне змінити світ на краще. З урахуванням цих вимог розроблено та апробовано 3 варіанти проектів: творчий духовно орієнтований проект “Зустріч поколінь”, проект духовної самореалізації молоді “Психологічна просвіта”, а також творчий проект “Щастя на долоні”.

Розробка та реалізація проекту “Зустріч поколінь” передбачала створення психолого-педагогічних умов для обміну життєвим досвідом, поглядами та цінностями ветеранів сцени з учнями-старшокласниками. З боку школярів передбачалася активізація інтересу, потреби в мудрості, у здійсненні посильної допомоги старшому поколінню, у духовній

самореалізації. До участі у проекті залучався колектив 10-го гуманітарного класу київської гімназії №153 ім.О.С.Пушкіна. Зустріч гімназистів з мешканцями Будинку ветеранів сцени відбулася 16 квітня 2003 р. Взаємодія розпочалася з творчої праці учнів на присадибній ділянці. Важливо було те, що молоді люди принесли з собою власні садові інструменти, оскільки у розпорядженні Будинку їх не вистачало. Пенсіонери виходили на подвір'я, вітали дітей, дякували їм.

Під час спеціально організованого спілкування ветерани сцени розповідали про свій життєвий шлях, показували старенькі афіші, співали та декламували вірші. Всі присутні неначе стали учасниками єдиної мистецької дії, опинившись водночас перед театральною сценою та за її кулісами, оскільки артисти розкривали перед слухачами секрети театального мистецтва. Анкетування, проведене серед старшокласників і пенсіонерів, підтвердило, що в ході здійснення проекту старшокласники отримали можливість реалізувати власний духовний потенціал у суспільно корисній діяльності, а мешканці Будинку ветеранів сцени відчули свою потрібність як носії мудрості та досвіду, необхідного молоді.

Наступний проект духовної самореалізації молоді “Психологічна просвіта” мав на меті створення психолого-педагогічних умов, сприятливих для духовної самореалізації учнів у соціальному середовищі через розповсюдження духовно спрямованих ідей у формі закликів до громадськості. За умовами проекту учні готували звернення до киян та гостей міста з інформацією психологічного спрямування. Ця інформація повинна була принести людям користь, змусити їх замислитися над вічними і в той же час актуальними нині проблемами життя. Перехожі, у більшості, автоматично брали учнівські звернення, але після першого ж погляду на інформацію здивовано оглядалися, багато хто посміхався, а деякі підходили до гімназистів і доброзичливо спілкувалися. Чимало пенсіонерів хвалили ініціативу дітей, розповідали про власні добрі вчинки у “тимурівських” загонах. Частину листівок учні також розклеїли на дошках оголошень біля

житлових будинків. Під час обговорення результатів проекту однокласники ділилися свіжими враженнями, висловлювали власні думки. У більшості з них виникло переконання, що їх почули, на них звернули увагу, що їхні заклики були актуальними для громадян. Деякі учні висловлювали впевненість, що світ після цього стане хоч трошки кращим.

Творчий задум учнів, покладений в основу розробки та реалізації проекту “Щастя на долоні”, полягав у здійсненні позитивного психологічного впливу на киян через спрямування їх уваги на хвилюючу і вічно актуальну тему людського щастя. Під час підготовки до проекту учні вирізали з паперу жовто-сонячного кольору долоні, на яких записували знайдені ними висловлювання про людське щастя, зокрема: “Щастя – це не станція призначення, а спосіб подорожування”, “Щастя на боці того, хто задоволений”. У ході реалізації проекту (квітень, 2006 р.) ці долоні вони роздавали перехожим та спостерігали за їх реакцією. Особливо діти раділи, коли похмурий настрій перехожих змінювався на позитивний. У цілому було роздано 200 “щасливих долонь”.

Всі розроблені та впроваджені проекти були духовно спрямовані, мали соціальну значущість, що й забезпечувало практичну можливість духовної самореалізації учнівської молоді.

Оцінка ефективності розробленого психолого-педагогічного супроводу духовного розвитку учнівської молоді здійснювалася в ході формувального експерименту на основі результатів спостережень, бесід, анкетування, соціометричних досліджень, тестування, аналізу процесу та результатів діяльності учнів і студентів. У процесі аналізу бралися до уваги також результати лонгітюдних спостережень за особливостями життєвих шляхів учнів – випускників київської гімназії №153 ім. О.С.Пушкіна та Палацу творчості дітей та юнацтва Солом’янського р-ну м.Києва, які вивчали спецкурси “12 шляхів духовності”, “Життєвий вибір”, брали участь у духовно спрямованих тренінгах, творчих особистісних проектах духовного

спрямування. У ході навчання та подальшої трудової діяльності вони відстоювали духовні переконання у повсякденному житті: організовували зустрічі з дітьми-сиротами у дитячих будинках м.Києва та області, здійснювали екологічні рейди по вивозу сміття на півострові Тарханкут (Крим), відвідували мешканців Будинку ветеранів сцени у Пущі-Водиці тощо.

Загалом кількісні та якісні показники духовного зростання учнівської молоді засвідчили ефективність психолого-педагогічного супроводу. Узагальнюючи, слід відзначити, що для реалізації духовно-особистісного підходу в систему національної освіти особливо важливою є духовна спрямованість педагогів, їх обізнаність із системою духовних надбань людства та здатність до передачі цих надбань майбутнім поколінням. Зважаючи на це, розроблено та апробовано спецкурс “Психологічні аспекти духовного розвитку особистості”, призначений для педагогів, психологів і керівників системи освіти. Апробація спецкурсу здійснювалась на базі Центрального інституту післядипломної педагогічної освіти. Оволодіння програмою спецкурсу, за відгукami слухачів, сприяло розкриттю нових можливостей психолого-педагогічного забезпечення процесу духовного розвитку учнівської молоді.

Література

1. Бех І. Д. Духовна енергія вчинку. Науково-методичний посібник. – Рівне.: РДГУ, 2004. – 42 с.
2. Гроф Станислав. Духовный кризис: Статьи и исследования. - М.,1995. - 255 с.
3. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; головний ред. В.Г.Кремінь. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
4. Зеньковский В. В. Проблемы воспитания в свете христианской антропософии / В.В. Зеньковский. – М.: Изд-во Свято-Владимирского Братства, 1993. –224 с.

5. Монтессори М. Самовиховання і самонавчання в початковій школі. - К., 1995. - 108 с. - Рос. мовою.
6. Отич О.М. Мистецтво у розвитку індивідуальності педагога: історичний і методологічний аспекти: монографія / За наук. ред. І.А.Зязюна. – Чернівці: Зелена Буковина, 2008. – 440 с.
7. Пашукова Т. І. Изменения смысла жизни и духовное преобразование человека // Смысл жизни и акме: 10 лет поиска: В 2 ч. / Под ред. А. А. Бодалёва, Г. А. Вайзер, Н. А. Карповой, В. Э. Чудновского. Часть 2. М.: Смысл, 2004. – 224 с.
8. Педагогічна творчість, майстерність, професіоналізм: проблеми теорії і практики підготовки вчителя-вихователя-викладача: Матер. Всеукр. Наук.-практ. конф. (Київ, 29 березня – 1 квітня 2005 р.). – К., НПУ, 2005. – 200 с.
9. Педагогічні технології: наука-практиці: Навчально-методичний щорічник / О.І. Кульчицька, С.О.Сисоєва, Я.В.Цехмістер / За ред. С.О.Сисоєвої. - К.: ВПОЛ, 2002. – Вип.1. - 281с.
10. Солдатенко М.М. Теорія і практика самостійної пізнавальної діяльності: Монографія. – К.: Видавництво НПУ імені М.П.Драгоманова, 2006. – 198 с.
11. Сучасна вища школа: психолого-педагогічний аспект: /Монографія/ За ред. Н.Г.Ничкало. – К.: - 450 с.
12. Юзвак Ж. М. Духовність: психологічні аспекти. - В кн.: Українська психологія: сучасний потенціал. Матеріали 4-х Костюківських читань 25 вересня 1996 р. - Вид-во Док-К, 1996. – Т. 3. - С. 373-378.